

”Vi måste rädda barnen”¹

Svenska hjälpkommittéer för krigsdrabbade barn
i andra länder under 1930- och 1940-talen

JOHANNA SKÖLD

Linköpings universitet

INGRID SÖDERLIND

Stockholm

Under 1930-talets slut och tidigt 1940-tal fanns i Sverige ett antal kommittéer som syftade till att hjälpa krigsdrabbade barn i olika länder. Insatsen för finska barn är väl känd, men frivilligarbetet för andra europeiska länders barn har sällan uppmärksammats. Barn var i fokus, men i bevekelsegrunder för engagemang och sätt att arbeta fanns stora skillnader där moraliska, politiska, ekonomiska och kulturella värderingar gjorde sig gällande.

Under 1930- och 1940-talen startades i Sverige ett femtontal kommittéer med syfte att hjälpa barn i krigsdrabbade länder. Detta var en ny företeelse som samtidigt byggde vidare på etablerade arbetssätt. Precis som filantropiska sällskap under ett sekel hade inrättat barnhem, organiserat förflyttningar till fosterhem, ordnat med kläder, mat och undervisning till utsatta barn i Sverige kom barnhjälpskommittéerna att göra liknande insatser men för barn i och från andra länder. Och precis som så kallad politisk filantropi som syftat till samhällsförändring,² var

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. *Morgonbris (MB)* 2/1937 s. 2 om stöd till spanska barn.

2. Roger Qvarsell, ”Välgörenhet, filantropi och frivilligt socialt arbete – en historisk översikt”, *Frivilligt socialt arbete: kartläggning och kunskapsöversikt* (Stockholm 1993) s. 224. Jörg Lindner benämner perioden 1930–1950-tal som den politiserade filantropin vilken känne-

Johanna Sköld (f. 1976) är fil. dr i ekonomisk historia och professor i tema Barn vid Linköpings universitet. Hon har forskat om fosterbarnsvårdens historia, marknader för barnavård samt hur erfarenheter av vanvård i fosterhem och på institution hanteras i politiska upprättelseprojekt i dag.

E-post: Johanna.Skold@liu.se

Ingrid Söderlind (f. 1950) är docent i tema Barn och tidigare lektor vid Linköpings universitet. Hennes forskning rör barn och barndom i ett historiskt perspektiv med särskilt fokus på barn i utsatta miljöer och välfärdspolitik. Tillsammans med Johanna Sköld har hon forskat om finska krigsbarn.

E-post: ingrid.k.soderlind@telia.com

dessa kommittéer också politiska projekt. Men deras politiska ambitioner handlade inte endast om socialpolitik och förbättrade villkor för barn utan, som den här uppsatsen visar, även om utrikespolitik, handelspolitik och inrikespolitisk mobilisering.

Ett utmärkande drag för kommittéerna är att de var inriktade på barn från ett visst land eller en viss grupp av barn. I relation till den neutralitetspolitiska hållning som vid tiden präglade Sveriges internationella relationer blir detta särskilt intressant.³ Även om svenska regeringar intog en neutral position i de krig som rasade i Europa under 1930- och 1940-talen så har det funnits sympatier med olika sidor i konflikterna bland den svenska befolkningen. Dessa har manifesterats på olika sätt, bland annat genom frivilligkårer, hjälpsändningar, och det som är fokus för denna uppsats: kommittéer till stöd för andra länders barn.⁴

Vi undersöker varför vissa länders barn blev föremål för svenskers engagemang, vad inriktningen på barn och hur de skulle hjälpas säger om synen på vilka interventioner som var möjliga och önskvärda, samt hur resurser och hjälpvilja mobiliserades. Dessa frågor berör vilka ideologiska underströmmar som påverkade hur det praktiska arbetet organiserades. Engagemang för barn har ofta beskrivits som politiskt neutralt i meningen att viljan att hjälpa oskyldiga barn som drabbats av krig ses som en humanitär handling. "Humanity [...] has usurped politics [...] and ideology as the imagined driving force of humanitarian action", skriver Emily Baughan och Juliano Fiori i en artikel om hur brittiska Rädda Barnens grundare, systrarna Eglantyne Jebb och Dorothy Buxton – den senare aktiv socialist och Laboursympatisör – avpolitiserade sitt internationella engagemang genom att rikta in sig på barn.⁵ Författarna menar att barnsakens neutrala framtoning kunde användas för att maskera po-

tecknades av att både gamla och nya frivilligorganisationer med olika ideologier inträdde "på den utländska hjälpscenen". Jörg Lindner, *Den svenska Tysklands-hjälpen 1945-1954* (Umeå 1988) s. 206.

3. För en sammanfattning om svensk neutralitetspolitik, se Christine Agius, *The Social Construction of Swedish Neutrality: Challenges to Swedish Identity and Sovereignty* (Manchester, 2012[2006]) s. 60-89.

4. Erik Carlquist, *Solidaritet på prov: Finlandshjälp under vinterkriget* (Stockholm 1971); Marcos Cantera Carlomagno, *Sverige och spanska inbördeskriget* (Lund 1999); Åsa Risberg, *Diktarnas krig: De svenska författarna och spanska inbördeskriget* (Stockholm 1986); Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen* (Stockholm 2011) s. 494-517.

5. Emily Baughan & Juliano Fiori, "Save the Children, the humanitarian project, and the politics of solidarity: reviving Dorothy Buxton's vision", *Disasters* 39:s2 (2015) s. 130.

litiska ambitioner och på så sätt samla så många som möjligt. Omvänt menar antropologen Liisa H. Malkki att även uttalat neutrala humanitära internationella aktioner kräver politiska strategier och överväganden.⁶ Den här uppsatsen syftar till att problematisera barnhjälp som politiskt neutralt genom att belysa hur politiska eller ideologiska ambitioner och strategier kom till uttryck i det arbete som bedrevs av svenska hjälpkommittéer för andra länders barn.

Tidigare forskning om hjälp till krigsdrabbade barn från andra länder

Första världskriget innebar att den demokratiska framtid i Europa som såväl arbetarrörelsen som freds- och kvinnoaktivister vid sekelskiftet hade sett framför sig behövde försvaras mot krigshetsande nationalism, diktaturer och imperialistiska ideologier. Lösningen stavades internationell gemenskap.⁷ Samtidigt hade en ny syn på barn och barndom fått genomslag och frågor som rörde barns välfärd kom i fokus. Barns behov av skydd och välfärd lyftes fram i den deklaration om barns rättigheter som Nationernas förbund antog år 1924.⁸ Tillsammans möjliggjorde internationalismen och en ny syn på barn ett engagemang för barn i andra länder.

I detta sammanhang föddes flera internationella humanitära organisationer som fokuserade på att hjälpa barn, varav *Rädda Barnen* har kommit att bli den mest kända och utforskade. Organisationen grundades 1919 i England och samma år etablerades en gren i Sverige. Året efter tillkom Internationella Rädda Barnen (*Union International de Secours aux Enfants, UISE*), för att samordna olika medlemsländers arbete.⁹ Internationella humanitära organisationer med en längre historia

6. Liisa H. Malkki, *The Need to Help: The Domestic Arts of International Humanitarianism* (Durham 2015) s. 200.

7. Joel Löw, *Världen, Sverige och barnen: Internationell påverkan på svensk barnpolitik under välfärdsstatens framväxt i mellankrigstidens tidevarv* (Linköping 2020) s. 64.

8. Astri Andresen, Ölöf Garðarsdóttir, Monika Janfelt, Cecilia Lindgren, Pirjo Markkola & Ingrid Söderlind, *Barnen och välfärdspolitiken: Nordiska barndomar 1900–2000* (Stockholm 2011).

9. Rädda Barnens humanitära arbete har bland annat utforskats i ett historiskt perspektiv av Emily Baughan, *Saving the Children: Humanitarianism, Internationalism, and Empire* (Oakland 2022); Linda Mahood, *Feminism and Voluntary Action: Eglantyne Jebb and Save the Children, 1876–1928* (New York 2009); Ann Nehlin, *Exporting Visions and Saving Children: The Swedish Save the Children Fund* (Linköping 2009); Lina Sturfelt, “Visualizing war victims: Rädda Barnens humanitarian reporting in the interwar years”, i Marie Cronqvist & Lina Sturfelt (red.), *War Remains: Mediations of Suffering and Death in the Era of the World Wars* (Lund 2018) s. 53–85.

är *Röda Korset* och kväkarnas *Society of Friends*. De intensifierade sina hjälpverksamheter mot barn i samband med första världskriget och vidareutvecklade sedan dessa insatser under spanska inbördeskriget och andra världskriget.¹⁰

Vid sidan av dessa stora transnationella aktörer på den internationella arenan startades även andra organisationer som arbetade internationellt i icke-krigförande länder som Sverige. Sébastien Farré har beskrivit detta som en internationalisering av filantropiska praktiker.¹¹ Insatsen för finska barn under andra världskriget gjordes via sådana organisationer och de har varit föremål för studier i både Finland och Sverige.¹² Viss forskning har även berört svenskt stöd till spanska, judiska och ryska barn.¹³ Medan tidigare forskning oftast gällt en enda organisation och/eller en enda grupp av barn, undersöker vi i den här uppsatsen flera hjälpkommittéer som under en begränsad tidsperiod arbetade med olika grupper av barn i och från andra länder. De arbetade vid sidan av de stora trans-

10. USA etablerade stora hjälpinsatser i Europa i samband med första världskriget, däribland olika matprogram och verksamheter som understödde barn. Dessa opererade framför allt genom det amerikanska *Röda Korset* och *Society of Friends* och samorganiserades av president Hoovers initiativ *American Relief Administration's European Children's Fund* vilka har studerats av Friederike Kind-Kovács, "The Great War, the child's body and the American Red Cross", *European Review of History* 23:1–2 (2016) s. 33–62; Daniel Maul, "The politics of neutrality: The American Friends Service Committee and the Spanish Civil War, 1936–1939", *European Review of History* 23:1–2 (2016) s. 82–100; Tammy M. Proctor, "An American enterprise? British participation in US food relief programmes", *First World War Studies* 5:1 (2014) s. 29–42.

11. Sébastien Farré, "Sauver l'enfance de la faim (1914–1923): L'internationalisation des pratiques philanthropiques", *Relations Internationales* 161:1 (2015) s. 13–26.

12. Johanna Sköld & Ingrid Söderlind, "Agentic Subjects or Objects of Political Propaganda: Swedish Media Representations of Children in the Mobilization For Supporting Finland During World War II", *The Journal of the History of Childhood and Youth* 11:1 (2018) s. 27–46; Ann Nehlin, "Building bridges of trust: Child Transports from Finland to Sweden during the Second World War", *War & Society* 36:2 (2017) s. 133–153; Karin Zetterqvist Nelson & Marianne Junila, "Gränsöverskridande socialmedicin: Vård av finska sjuka barn i Sverige 1942–1949", *Socialmedicinsk tidskrift* 5:4 (2017) s. 610–618; Johanna Sköld & Ingrid Söderlind, "Finska barn i svenska hem: Om mobiliseringen av familjer att ta emot främmande barn under andra världskriget", *Scandia* 82:1 (2016) s. 35–65; Pertti Kavén, *Krigsbarnen: Förväntningar och verklighet* (Hangö 2012); Aura Korppo-Tommola, "War and children in Finland during the Second World War", *Paedagogica Historica* 44:4 (2008) s. 445–455; Lillemor Lagnebro, *Finska krigsbarn* (Umeå 1994).

13. Bertil Lundviks avhandling *Solidaritet och partitaktik: Den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget 1936–1939* (Uppsala 1980) innehåller uppgifter om det arbete som riktades mot spanska barn. Evy Gunnarsson, *Med nål och för garn socialismen: De kommunistiska kvinnornas kamp 1917–1947* (Stockholm 1987) behandlar arbetet för Leningrads barn. Om hjälp till judiska barn, se Ingrid Lomfors, *Förlorad barndom – återvunnet liv: De judiska flyktningbarnen från Nazityskland* (Göteborg 1996) och Pontus Rudberg, *The Swedish Jews and the victims of Nazi Terror, 1933–1945* (Uppsala 2015).

nationella organisationerna och utgör en relativt okänd aspekt av det svenska internationella hjälparbetet.

Vad vet vi då om de politiska innebörderna av internationell barnhjälp i krigstid? Dominique Marshall menar att barnhjälp kunde motiveras med att internationella relationer därigenom kunde förbättras och därför var utrikespolitiskt motiverat.¹⁴ Ett liknande argument har förts fram om evakueringen av finska barn till Sverige under andra världskriget – att det var ett sätt för det neutrala Sverige att visa för såväl Finland som andra länder att Sverige bistod sitt grannland om än utan militära insatser.¹⁵ Barnhjälp kunde även fungera som ett sätt att exportera en nations värderingar till andra länder. I en studie om schweizisk hjälpverksamhet under andra världskriget visar Chelsea Sambells hur schweizisk nationalism manifesterades i barnhem som i Belgien drevs av schweiziska Röda Korset.¹⁶ Ann Nehlin hävdar utifrån en studie om svenska Rädda Barnens verksamhet 1938–1956 att organisationen inte bara fungerade som en hjälporganisation utan också representerade svenska värden och svensk livsstil.¹⁷ Även Monika Janfelt resonerar om överföring av värderingar i sin studie om mottagandet av tyska och österrikiska barn i Danmark och Sverige efter första världskriget. Vistelsen tjänade som en "samhällsmodell på export".¹⁸

Handelspolitik är en annan aspekt. Amerikanernas omfattande hjälppaket till Europa efter första världskriget gjorde det möjligt för dem att exportera sina värderingar och varumärken till den europeiska kontinenten och till de forna fienderna i kriget. De materiella hjälpinsatserna riktade mot barn har beskrivits som ett sätt att skapa ekonomiska band som senare kunde utnyttjas av amerikanerna för transatlantisk handel och investeringar.¹⁹ Om svensk internationell barnhjälp på liknande sätt varit motiverad av handelsintressen är en hittills outredd fråga.

14. Dominique Marshall, "Humanitarian Sympathy for Children in Times of War and the History of Children's Rights, 1919–1959", i James Marten (red.), *Children and War: A Historical Anthology* (New York 2002) s. 185.

15. Nehlin (2017).

16. Chelsea Sambells, "Saving Foreign Children From 'Moral Decay': Switzerland's Children's Homes During the Second World War", *The Journal of Childhood and Youth* 11:1 (2018) s. 5–26.

17. Nehlin (2009) s. 198.

18. Monika Janfelt, *Stormakter i människokärlek: Svensk och dansk krigsbarnhjälp 1917–1924* (Åbo 1998) s. 194–196.

19. Proctor (2014) s. 30; Kind-Kovács (2016) s. 47.

Internationell barnhjälp tjänade även inrikespolitiska syften, för både givande och mottagande länder. Att ta emot barnhjälp från ett annat land kunde rädda barn och därmed stärka en nation. Men, som Célia Keren diskuterat när det gäller spanska barn som flyttades till Frankrike under spanska inbördeskriget, fanns en oro för att sådan hjälp kunde verka denationaliserande – att barnen förlorade sitt språk och sin kulturella tillhörighet.²⁰ Länder som tog emot hjälp kunde ha andra uppfattningar om vad som var viktigt, exempelvis att barnen hade möjlighet att undervisas på och i det egna språket, än vad länder/organisationer som erbjöd hjälp planerade för. I givande länder kunde hjälpen bli viktig inrikespolitiskt genom att barn som krigets oskyldiga offer var något som många kunde samlas kring. Men hjälpen som erbjöds kunde vara villkorad. Vi har själva tidigare pekat på att mottagandet av finska barn i svenska hem inte bara byggde på givarens bild av barn som mest hjälpbehövande utan att även givarens egna behov kunde ha betydelse.²¹ Samtidigt hävdar Janfelt att länder som var neutrala under första världskriget såg det som en plikt att hjälpa länder som drabbats av krig och därmed deras barn.²² Men plikten har inte omfattat alla. Judiska barn, exempelvis, har ofta setts som ett särskilt ansvar för personer av judisk börd och judiska organisationer.²³ Schweiz, som liksom Sverige var neutralt, avstod under 1942 från att driva frågor om evakuering av judiska barn från det av Tyskland ockuperade Frankrike för att man ville värna sin neutralitetspolitiska position. Samtidigt evakuerades många andra franska barn till Schweiz. Sambells visar emellertid också att det inom landet fanns olika åsikter om hur Schweiz borde agera visavi de judiska barnen.²⁴

Hur hjälp till barn skulle utformas i kris- och krigssituationer var därmed inte självklart. Det finns en komplexitet i vad som sågs som önskvärt, vad som var genomförbart och hur olika aktörer valde att agera. Den här uppsatsen bidrar till att synliggöra de politiska dimensionerna av en sådan komplexitet utifrån hur olika kommittéer i ett och samma

20. Célia Keren, *L'evacuation et l'accueil des enfants espagnole en France: Cartographie d'une mobilisation transnationale (1936–1940)* (Paris 2014) s. 606. Lomfors gör en liknande iakttagelse. Lomfors (1996) s. 120–121.

21. Sköld & Söderlind (2016) s. 58.

22. Janfelt (1998) s. 193.

23. Rudberg (2015).

24. Chelsea Sambells, "Convenient and conditional humanitarianism: Evacuating French and French-Jewish children to Switzerland during the second world war", *Nottingham French Studies* 59:2 (2020) s. 174–190.

land resonerade om hur barn i andra länder skulle hjälpas och hur resurser och hjälpvilja kunde mobiliseras.

Urval och något om källmaterial och metod

Mellan 1936 och 1944 grundades i Sverige minst 15 kommittéer som syftade till att hjälpa barn från andra länder. Det är inte helt enkelt att ge en heltäckande bild av dem, inte ens när det gäller basala uppgifter som när de grundades och utvecklades. Kommittéerna var olika stora och det bevarade källmaterialet skiljer sig åt i omfattning och karaktär. Sällan har material bevarats enhetligt i offentliga arkiv. Källor har fått sökas i personarkiv, hos privatpersoner, i andra organisationers arkiv, i dagstidningar och så vidare. Tabell 1 visar bredden av organisationer men det kan finnas fler som vi ännu inte identifierat.

Kommittéerna syftade till att hjälpa barn från vissa länder samt judiska barn av olika nationaliteter som tvingades fly nazisterna. De var tillfälliga sammanslutningar och drevs genom frivilliga insatser, förutom kommittéerna för finska barn som pendlade mellan att vara privata och statliga åtaganden. Som framgår av tabellen var i några fall tidigare existerande organisationer grunden för nya organisationer för samma grupper av barn.

På grund av den stora arbetsinsats som krävs för att lokalisera källmaterial har vi valt att fokusera på enbart fyra kommittéer: Svenska hjälpkommittén för Spanien, Kvinnokommittén för Spaniens barn, Kommittén för Frankrikes barn samt Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn. Dessa kommittéer representerade olika sätt att arbeta samt olika intressen. Urvalet är strategiskt för att kunna pröva vilka politiska aspekter som arbetet kunde handla om och/eller aktualisera.²⁵ Men vi vill betona att urvalet är ett första steg i något som kan utvecklas till en större studie. De två kommittéer som arbetade för spanska barn har valts eftersom de existerade parallellt men med olika politisk inriktning. Kommittén för Frankrikes barn har valts för att den hade kopplingar till näringslivet, och Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn för att den hade en stark partipolitisk förankring. Genom att jämföra material från flera kommittéer kan vi få syn på vilka skilda sätt att organisera

25. Bent Flyvberg, "Five misunderstandings about case study research", i Clive Seale, Giampietro Gobo, Jaber Gubrium, & David Silverman (red.), *Qualitative Research Practice* (London 2007) s. 395–398.

Tabell 1. Svenska barnhjälpskommittéer etablerade 1936–1944.

Kommitténs namn	Grundades	Upphörde
Svenska hjälpkommittén för Spanien*	Okt. 1936	1950-talet
Kvinnokommittén för Spaniens barn	Dec. 1936	Dec. 1939
Mosaiska församlingens hjälpkommitté i Stockholm, Barnavdelningen	Dec. 1938	1948
Centrala Finlandshjälpen	Dec. 1939	Mars 1940
Kommittén för finska sommarbarn	Maj 1941	Övergick dec. 1941 till Hjälpkommittén för Finlands barn
Hjälpkommittén för Finlands barn	Dec. 1941	1950-talet
Hjälpkommittén för Belgiens barn	Hösten 1941	
Kommittén för Frankrikes barn	Hösten 1941	Hösten 1948
Judiska barns räddning	Februari 1943	
Hjälp Polens barn	April 1943	
Hjälpkommittén för Tjeckoslovariens barn	Hösten 1943	
Hjälpkommittén för ryska barn	1942	Sammanlogs år 1944 med Med nål och garn för Leningrads barn till Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn
Med nål och garn för Leningrads barn	Sommaren 1943	Sammanlogs år 1944 med Hjälpkommittén för ryska barn till Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn
Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn	Januari 1944	Våren 1946
Hjälpkommittén för Tysklands barn	1944	1954/1962

Kommentar: *Svenska Hjälpkommittén för Spanien var inte enbart inriktad på hjälp till barn, men eftersom arbetet för barn hade en central roll har den tagits med här.

barnhjälp som förekom vid ungefär samma tid, hur olika aktörer drev frågor om barnhjälp samt hur kommittéerna relaterade till varandra. Kommittéerna jämförs med avseende på uppgifter om hur man tänkte sig att barnen skulle hjälpas och vad som blev möjligt att genomföra, samt hur resurser och hjälpvilja mobiliserades. Detta kan säga något om varför vissa länders barn blev föremål för engagemang och vilka ideologiska ambitioner och strategier som kunde förenas med det till synes neutrala arbetet att hjälpa andra länders barn. Nedan presenteras varje kommitté mer utförligt och vilket källmaterial som använts.

Svenska hjälpkommittén för Spanien (SHFS) bildades i oktober 1936 för att stödja regeringssidan i det inbördeskrig som hade brutit ut i mitten av juli. Kommittén var en av många solidaritetsgrupper som startades världen över, men den svenska kommittén var sprungen ur ett direkt missnöje med den officiella svenska Spanienpolitiken som gick ut på att Sverige skulle förhålla sig neutralt till den pågående spanska konflikten och som manifesterades i regeringen Per Albin Hanssons anslutning till den noninterventionsöverenskommelse som initierats på franskt och brittiskt initiativ. Den socialdemokratiska riksdagsledamoten och advokaten Georg Branting opponerade sig öppet mot noninterventionspolitiken. Tillsammans med andra vänstersocialdemokrater grundade han Svenska hjälpkommittén för Spanien där han blev ordförande. I kommittén samarbetade socialdemokrater, kommunister och syndikalister, vilket i sig var en nagel i ögat på Hanssons koalitionsregering som bestod av socialdemokraterna och Bondeförbundet.²⁶ Kommittén verkade till stöd för den spanska regeringen, men barn hade en särskild plats i kommitténs arbete. En stor del av de pengar som samlades in gick till insatser för barn.²⁷ Vi har använt protokoll, verksamhetsberättelser, brev och handlingar rörande lokala kommittéer ur kommitténs arkiv samt det socialdemokratiska kvinnoförbundets tidskrift *Morganbris*.

Kvinnokommittén för Spaniens barn bildades i december 1936. Till skillnad från Svenska hjälpkommittén för Spanien skulle denna kommitté vara politiskt neutral och hjälpa barn oberoende av föräldrarnas politiska tillhörighet. Kommittén förenade personer med olika politisk hemvist som hade det gemensamt att de var engagerade i kvinno-, barn- och fredsrörelser. Bland initiativtagarna märks särskilt journalisten och svenska Rädda Barnen-aktivisten Anna Lenah Elgström och Maja Sandler som var gift med den socialdemokratiske utrikesministern Richard Sandler. Maja Sandler kom senare att engagera sig i flera humanitära projekt för barn. För denna kommitté har ordföranden Anna Lenah Elgströms personarkiv använts.²⁸ Där finns namnlister, texter som skickades till pressen, rapporter, enstaka protokoll, brev samt redogörelser för verksamheten under vissa perioder, men något fullständigt arkiv från Kvinnokommittén finns inte bevarat.

26. Risberg (1986) s. 16–18, 28–29.

27. Lundvik (1980) s. 100–101.

28. Handlingar rörande Kvinnokommittén för Spaniens barn, Gustaf och Anna Lenah Elgström-Colljns Samling (SE S-HS L94:262), Kungliga biblioteket (KB).

Kommittén för Frankrikes barn hade en annan karaktär. Initiativet kom från personer med positioner inom svensk exportindustri och nära band till Frankrike. Ordförande var ingen mindre än Sveriges statsminister. Kommittén initierades hösten 1941 av Gustav och Sonja Forssius, Helge och Elisabeth Norlander samt Arthur och Ebba Spångberg.²⁹ Herrarna Spångberg, Norlander och Forssius var aktiva inom handel och export. Forssius var konsul i Paris, hade sysslat med avtal mellan företag i Frankrike och Sverige och hade omfattande kontakter inom franska myndigheter.³⁰ Spångberg hade verkat som agent för svenska företag i Frankrike och Norlander var styrelseledamot i organisationer som sysslade med svensk utrikeshandel.³¹ Bland kommitténs styrelseledamöter märks förutom statsminister Per Albin Hansson och makarna Norlander och Spångberg Nationalmuseets chef Erik Wettergren.³²

Medan Spanienkommittéerna var engagerade för barn vars hemland slets sönder av ett inbördeskrig, gällde det i detta fall barn vars land var ockuperat av ett annat land – Tyskland. Särskilt intressant är att Per Albin Hansson både kunde företräda Sveriges neutrala utrikespolitiska hållning och öppet engagera sig för just Frankrikes barn. Att det var möjligt kan ha haft att göra med barnsakens neutrala framtoning. Hanssons dagboksanteckningar avslöjar inget om Kommittén för Frankrikes barn, men i dem nämns att han och Norlander spelade bridge tillsammans.³³ Troligen hade denna bekantskap betydelse för hans engagemang. För Kommittén för Frankrikes barn har inget material återfunnits i offentliga arkiv, men en samling med brev, redogörelser för verksamheten, räkenskaper med mera finns i privat ägo som vi har fått möjlighet att ta del av. Protokoll saknas förutom från kommitténs konstituerande möte.³⁴

Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn (CHfLB) grundades i slutet av januari 1944 med läkaren Ada Nilsson som ordförande. I denna kommitté fanns en tydlig vänsterradikal profil. Den bildades genom

29. Gustav Forssius, *En poste à Paris durant l'occupation* (1999) s. 50; SvD 16/8 1948 i samband med rapportering om att kommittén upplöstes.

30. Françoise Nieto, *Ett sekel med svenska företag i Frankrike: Handelskammaren 1915–2015* (Paris 2018) s. 72.

31. Norlander var även engagerad i mottagandet av finska barn. Se Norlander, släkt, <<http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/8370>>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art. av HG-m) (29/4 2022).

32. SvD 28/2 1942 s. 10; Protokoll 27/2 1942 §1, Kommittén för Frankrikes barn. I privat ägo.

33. Per Albin Hansson, *Per Albin Hanssons anteckningar och dagböcker 1929–1946* (Stockholm 2011). Bridge med Norlander nämns 18/1 1942 (s. 218) och 2/2 1943 (s. 235).

34. Kommittén för Frankrikes barn. I privat ägo. Tack till Cecilia Forssius som låtit oss titta på materialet.

hopslagning av två kommittéer som stod nära Sveriges Kommunistiska Parti (SKP): Hjälpkommittén för ryska barn, som hade startats i mars 1942, och de grupper som under mottot ”Med nål och garn för Leningrads barn” på initiativ av *Arbetar-Kvinnornas Tidning* (som gavs ut av SKP) sommaren 1943 hade börjat sy och sticka kläder till Leningrads barn.³⁵ Kommitténs arbete finns bevarat i ett arkiv och vi har använt rapporter från lokalavdelningar, korrespondens, propagandamaterial samt redogörelser för verksamheten.

Källmaterialets olika karaktär innebär att vi inte kan följa alla kommittéers arbete på samma sätt. Det är en försvarande omständighet för en studie med en komparativ ansats. Men genom att också söka uppgifter i *Dagens Nyheter* (DN) och *Svenska Dagbladet* (SvD) har vi kunnat komplettera bristfälliga arkiv. Detta gäller Kommittén för Frankrikes barn och Kvinnokommittén eftersom arkiverat material från dessa kommittéer inte alltid kan ge svar på våra frågor, men genom tidningsartiklar och notiser har vi kunnat utläsa hur insamlingar gick till, vilka insatser det rapporterades om, och kunnat kontrollera att utkast till pressutskick som vi hittat i arkiv verkligen blev publicerade. Vi har tidigare visat att kommittéerna för finska barn hade informationsavdelningar som utförde ett aktivt propagandaarbete där de själva författade artiklar som publicerades i tidningarna.³⁶ De två kommittéer som var inriktade mot spanska barn hade också presstjänster och var tidiga med att arbeta medvetet mot pressen. Uppgifter i tidningarna kan alltså säga något om hur kommittéerna ville bli presenterade, men också ge viss information om deras arbete. Sammanfattningsvis har uppgifter om de fyra kommittéernas planerade och genomförda insatser och hur resurser och hjälpvilja mobiliserades kunnat kartläggas med olika material för att därefter jämföras mellan kommittéerna. Interna meningsskiljaktigheter som haft betydelse för hur arbetet organiserades har främst kunnat utläsas hos kommittéer vars material bevarats i enhetliga arkiv (Svenska hjälpkommittén för Spanien och Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn). För de andra två kommittéerna är eventuella debatter inte lika synliga på grund av källäget.

35. Redogörelse över Centrala hjälpkommitténs för Leningrads barn verksamhet 1944–1945 (Stockholm 1946) s. 1; Skrivelse till Kommittéerna för hjälpen till Leningrads barn, 28/1 1944, volym 3, CHFLB, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB).

36. Sköld & Söderlind (2016).

Barnhjälpkommittéerna som delar av olika sociala rörelser

Barnhjälpkommittéerna kan liknas vid sociala rörelser som enligt Donatella della Porta och Mario Diani bottnar i ett kollektivt engagemang för att antingen åstadkomma eller förhindra förändring kring vissa politiska eller kulturella frågor.³⁷ Även om kommittéerna hade det gemensamt att insatserna riktade in sig på barn i andra länder, står det redan klart att engagemanget inte enbart gällde barn utan speglade vissa utrikes- och inrikespolitiska frågor. Svenska hjälpkommittén för Spanien bedrev arbete i opposition mot den svenska regeringens neutralitetspolitiska hållning och omvänt arbetade Kvinnokommittén snarare i enlighet med regeringens ambition och stödde barn från båda sidor i konflikten. Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn hade kopplingar till SKP och var mån om att lyfta fram Sovjetunionens kamp under andra världskriget. Kommittén för Frankrikes barn som var associerat med näringslivet samtidigt som Sveriges statsminister var ordförande identifierade andra problemkomplex. Det är alltså viktigt att inte se barnhjälpkommittéerna som en enhetlig social rörelse kring engagemanget för barn, utan snarare som uttryck för olika sociala rörelser som existerade vid samma tid.

Enligt della Porta och Diani präglas sociala rörelser även av att aktörer (individer och/eller organisationer) strålar samman i informella nätverk där de till skillnad från en formaliserad organisation behåller sin autonomi och kan förhandla med andra deltagare om vad som ska göras, samt att aktörerna i dessa nätverk formar en kollektiv identitet som i sin tur fostrar en viss sorts solidaritet.³⁸ Vi vet att en del personer var engagerade i flera kommittéer och att vissa centrala personer även var aktiva inom andra organisationer, vilket i sin tur tecknar konturerna för samarbeten och nätverk som inte explicit nämns i källmaterialet.³⁹ En undersökning av sådana nätverk ryms dock inte inom ramen för denna uppsats. Här kommer vi att koncentrera oss på att identifiera vilka kollektiva identiteter som kommittéerna drog nytta av för att organisera sig samt mobilisera resurser och hjälpvilja.

37. Donatella della Porta & Mario Diani, *Social Movements: An Introduction* (Malden 2006) s. 21.

38. della Porta & Diani (2006) s. 20–22.

39. En påbörjad men ännu ej slutförd nätverksanalys av de 15 kommittéernas individuella aktörer visar att ett antal personer deltog i mer än en kommittés arbete. Några var även engagerade i kommittéer för flyktinghjälp till vuxna, i organisationer som kämpade mot nazismen, i Rädda Barnen samt i freds rörelsen.

Hur skulle barn hjälpas?

Hjälp till barn kunde vara matkantiner, hälsocentraler, hjälpsändningar, inrättande av barnhem eller att barn skickades till andra länder för placering i privathem eller på institution. För judiska barn fanns dock från slutet av 1930-talet egentligen bara ett alternativ – att lämna sitt land. En viktig aspekt är att hjälpkommittéer inte själva kunde besluta om insatser utan dessa måste förankras hos myndigheter eller andra organisationer. Vad som kunde genomföras handlade även om vilka resurser som stod till buds. Hjälpsändningar kunde klaras med mer begränsade resurser, medan barnhem innebar fasta löpande utgifter. För förflyttningar av barn mellan länder behövdes öppna transportvägar, tillstånd från regeringen att ta emot barnen och organisation av mottagande. När barn flyttades till andra länder placerades de ofta i familjer som i allmänhet tog emot barnen utan ersättning. Det var således billigare jämfört med att driva institutioner. Hjälpkommittéerna behövde alltså förhålla sig till olika alternativ. Vad de planerade och vad som var möjligt harmoniserade inte alltid. Nedan granskas hur kommittéerna förhöll sig till alternativen flytta barn till ett annat land eller hjälpa barn på plats.

Att flytta barn till ett annat land

Åren efter första världskriget pågick omfattande transporter av barn runt om i Europa för att hjälpa barn i nöd. Inte minst gällde det många barn från krigets förlorare – Tyskland, Österrike och Ungern. En del av barnen kom till Sverige och här fanns således erfarenhet av att ta emot barn från främmande länder.⁴⁰ Att flytt av barn aktualiserades i dessa kommittéer är därför inte förvånande, men det fanns skillnader i hur de förhöll sig till frågan.

Svenska hjälpkommittén för Spanien fick i juni 1937 en förfrågan från Spanien om Sverige skulle kunna ta emot baskiska barn.⁴¹ Många länder tog emot spanska barn, vilket sågs som en hjälp till regeringssidan och därmed en tydlig politisk markering. Sammanlagt beräknas att drygt 30 000 barn lämnade den republikanska zonen i organiserade transporter. Av dem kom drygt hälften till Frankrike och inga till Sve-

40. Janfelt (1998).

41. Protokoll Arbetsutskottet (AU) 1/6 1937 §6, volym 1, SHfS, ARAB; *Spanienhjälpen: En redogörelse över Svenska hjälpkommitténs för Spanien verksamhet under tiden 9 oktober 1936–31 augusti (1938)* s. 39, 58.

rige.⁴² Frågan om att ta emot barn var inte helt enkel visar protokollen. Man diskuterade kostnader, vem som skulle ansvara för barnen och hur godkännande skulle nås på regeringsnivå. Mottagande fick heller inte göras lättvindigt. Vid ett möte med arbetsutskottet föreslogs att varje familj som önskade ta emot ett baskiskt barn skulle fylla i ett detaljerat frågeformulär och förbinda sig vissa åtaganden genom kontrakt: ”Åtagandena finge icke komma till stånd under en tillfällig stämning; vederbörande måste klart förstå, vad de ginge in för.”⁴³

Av protokollen framgår att det fanns olika syn på hur hjälpen skulle ordnas. Man diskuterade placeringar i familjer, eller placeringar i kolonier med 10–15 barn som fackliga organisationer på mindre orter skulle ansvara för. Man diskuterade om det var bäst att barnen fördes till Sverige eller om det var bäst att hjälpa dem i Frankrike dit många hade kommit. En av avvägningarna gällde vad som bäst skulle gynna kommitténs politiska kamp. Några menade att det skulle vara bra för insamlingsverksamheten om det kom spanska barn till Sverige, andra att det inte spelade någon roll.⁴⁴ Kommittén gjorde vissa förberedelser för att ta hand om några hundra barn, och godkännande från utrikesdepartementet var inte någon svårighet.⁴⁵ Men oklara besked från spanskt håll samt problem med transporter försenade processen, och kommittén drog tillbaka sitt löfte att ta emot spanska barn i Sverige.⁴⁶

Kvinnokommittén i sin tur fick redan i februari 1937 förfrågningar från svenska familjer som ville ta emot spanska barn. Men enligt en artikel i *SvD* ansåg kommittén att den inte kunde åta sig att vara någon ”barnförmedling” och framhöll även svårigheter med barnens acklimatisering.⁴⁷ Av en tidningsnotis från juni 1937 framgår att ett antal personer, varav flera var ledande inom Kvinnokommittén, hade vänt sig till regeringen med en skrivelse efter att ha kontaktats av den spanska ministern i Stockholm angående mottagande av spanska barn. Förfrågan tycks alltså i detta fall ha ställts till vissa personer och inte som i fallet med Svenska hjälpkommittén för Spanien till organisationen. Enligt

42. Keren (2014) s. 13.

43. Protokoll AU 1/6 1937 §6, volym 1, SHfS, ARAB.

44. Protokoll AU 25/8 1937 §7; 2/8 1937 §7, volym 1, SHfS, ARAB.

45. Lundvik (1980) s. 86; Protokoll AU 2/8 1937 §§7–8, 25/8 1937 §7, volym 1, SHfS, ARAB; *Spanienhjälpen* (1938) s. 39–40.

46. Keren (2014) s. 335–336.

47. *SvD* 16/2 1937 s. 10. En text med liknande innehåll finns i Anna Lenah Elgströms arkiv vilket tyder på att artikeln skrivits av Elgström. SE S-HS L94:262, KB.

tidningsnotisen föreslog de som undertecknat skrivelsen att regeringen skulle agera, men Kvinnokommittén verkar inte ha gjort några egna föranstaltningar.⁴⁸

För Kommittén för Frankrikes barn var däremot mottagande av barn i Sverige den insats som planerades. Tanken var att transportera 2 000 barn till Sverige där de skulle placeras i familjer.⁴⁹ En sådan insats var redan aktuell genom att många franska barn från slutet av år 1940 togs emot i schweiziska familjer.⁵⁰ Förslaget att skicka barnen till Sverige kom enligt pressen från kommittén.⁵¹ I Sverige hade redan tusentals familjer ett finskt barn i sitt hem, men det verkar inte ha varit svårt att hitta familjer till franska barn.⁵² Enligt UD fanns inga hinder.⁵³

Kommittéerna förhöll sig således på olika sätt till att ta emot barn i Sverige. Kommittén för Frankrikes barn önskade det och Svenska hjälpkommittén kunde efter spansk förfrågan lite motvilligt tänka sig det och gjorde vissa förberedelser. Kvinnokommittén var mer tveksam och det fördes diskussioner om att det skulle bli svårt för barnen att anpassa sig. Några sådana tvivel framträder inte hos Kommittén för Frankrikes barn. För Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn var förflyttning av barn aldrig aktuellt.

Hjälpa barn på plats

I krigsutsatta länder fanns stora behov av mat, medicin och kläder och flera kommittéer var engagerade i sådan hjälp. För Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn stod detta i fokus. Cirka 20 000 klädesplagg (klänningar, gosskostymer, pullovers, jumprar, underkläder, strumpor, vantar och mössor) som kvinnorna i kommitténs sycirklar hade sytt, stickat och virkat skickades till Leningrad. Därtill sändes skor, medicin samt vitaminer – det sistnämnda i samarbete med Rädda Barnen.⁵⁴ Kommittén ordnade även köksutrustning av rostfritt stål till tio barnhems-

48. *SvD* 10/6 1937 s. 12.

49. Forssius (1999) s. 51.

50. Sambells (2018) s. 8.

51. *SvD* 27/9 1941 s. 10. Enligt *SvD* hade initiativ tagits bland Frankrikevänner i Sverige för att få ett antal franska barn till Sverige.

52. Enligt *DN* uppgav en representant för kommittén att det fanns hem klara för 500 barn. *DN* 7/6 1942 s. 13.

53. Protokoll 27/2 1942 § 5, Kommittén för Frankrikes barn. I privat ägo.

54. Skrivelse till Kommittéerna för hjälpen till Leningrads barn, 28/1 1944; Verksamhetsrapport 28/3 1944, volym 3, CHFLB; *Redögörelse över Centrala hjälpkommitténs för Leningrads barn verksamhet 1944–1945* (1946) s. 3.

kök.⁵⁵ Svenska hjälpkommittén för Spanien bekostade torrmjölks till spädbarn, Kvinnokommittén stödde matbespisning för barn i Madrid och båda dessa kommittéer skickade också kläder.⁵⁶

Barnhem var en annan insats på plats. Svenska hjälpkommittén drev flera barnhem: ett par i Spanien men de flesta i Frankrike dit spanska barn hade förts för att undkomma inbördeskriget. Många barn placerades i familjer, men från spansk sida fanns en rädsla för det som beskrivits som denationalisering. Man såg därför positivt på barnhem där barnen kunde undervisas på spanska.⁵⁷ En svensk satsning på barnhem låg i linje med detta. Barnhemmen ersatte det mottagande av spanska barn i Sverige som inte blev av och kommittén tycks ha varit nöjd med detta. Enligt den skulle barnen då vara i en miljö som var mindre främmande än den svenska och närmare sitt eget land.⁵⁸ Sättet att argumentera påminde om hur Kvinnokommittén hade resonerat.

Slottet Château de la Brévière nordost om Paris, som ägdes av den svenske bankiren Olof Aschberg och hans hustru Siri, var Svenska hjälpkommitténs första barnhem i Frankrike och invigdes i början av år 1937.⁵⁹ Ett år senare fanns sex barnhem, sommaren 1938 tio barnhem i Frankrike och två i Spanien, i slutet av 1939 fanns 17 barnhem med totalt 1 200 barn.⁶⁰ I Frankrike hade kommittén en egen kontaktperson, som skötte mycket av det praktiska arbetet. Vid Château de la Brévière fanns svensk personal, men barnen undervisades av spanska lärare.⁶¹ De andra barnhemmen leddes av spansk personal. Det var en komplex situation. Barnen kom från ett land, var placerade i ett annat där deras vistelse be-

55. Redogörelse över Centrala hjälpkommitténs för Leningrads barn verksamhet 1944–1945 (1946) s. 9.

56. *Spanienhjälpen* (1938) s. 17, 36–37; *MB* 1/1937 s. 29 och 2/1937; Kort översikt över Kvinnokommitténs för Spaniens barn verksamhet 1/1–30/11 1939 s. 4, S-HS L94: 262, KB; *SvD* 10/6 1937 s. 12, 11/2 1939 s. 10

57. Keren (2014) s. 606.

58. *Spanienhjälpen* (1938) s. 39f.

59. Aschberg, som startade bank tillsammans med Georg Branting och hans syster Sonja Branting-Westerståhl, har kallats den röde bankiren på grund av sina sympatier med kommunismen och den bolsjevikiska rörelsen i Sovjetunionen. Kopplingarna till Georg Branting, som hade en ledande roll i SHFS, kan förklara Aschbergs engagemang för de spanska barnen.

60. Utbyggnaden är inte helt lätt att följa. Vi har använt olika källor: *MB* 1/1938 s. 14, 1/1939 s. 12, 12/1939 s. 15; Brev till sekreterare Knut Olsson från B. Lundblad daterat 28/7 1938, volym 3, SHfS, ARAB. I maj 1939 ska antalet barn ha varit 725. I juni samma år nämndes 1 191 barn förutom de som bodde på Château de la Brévière. Det sades också att kommittén inte ville ha ansvar för fler än 1 200 barn. Protokoll AU 4/5 1939 § 3, 10/7 1939 §5, volym 1, SHFS, ARAB.

61. Olof Aschberg, *Återkomst, memoarer II* (Stockholm 1947) s. 98.

kostades av ett tredje land. Kommittén betonade att ett gott förhållande till franska myndigheter och organisationer var viktigt.⁶²

Kvinnokommittén hade en uttalad ambition att vara politiskt neutral. Därför startade kommittén ett barnhem i den del av Spanien som republikens parlamentariska regering kontrollerade, och ett barnhem i ett område som behärskades av Francos armé som ville störta regeringen. Neutralitet krävde vissa ställningstaganden för att vara trovärdig. I en text som sannolikt skrivits av Anna Lenah Elgström och skickats till tidningar för att uppmana läsarna att ekonomiskt stödja kommittén betonades att varken vapenövningar eller politisk propaganda förekom på barnhemmen. Vi tolkar det som ett ställningstagande mot Svenska hjälpkommittén där barn på regeringssidan involverades i den politiska kampen. Enligt texten påtrugades barnen inte heller svenska seder eller svensk lärdom ”annat än den som är nyttig för deras fysiska fostran och som kan roa dem.”⁶³ Formuleringen antyder att spansk skola och kultur skulle gälla, och att det svenska var en mer frivillig aspekt av fostran. Kommitténs barnhem hade liksom Château de la Brévière både svensk och spansk personal.⁶⁴

Svårigheter att ordna transporter genom Tyskland var anledningen till att Kommittén för Frankrikes barn beslutade att inrätta barnhem i Frankrike i stället för att skicka barn till Sverige.⁶⁵ I november 1942 öppnades det första barnhemmet, Villepatour, en bit utanför Paris. Vid tomten fanns en skylt med texten ”Foyer suédois pour les enfants de France” (Svenskt hem för Frankrikes barn) som signalerade att det handlade om svensk hjälp. Under 1943 öppnade kommittén ytterligare två barnhem. Barnhemmen drevs i fransk regi men med svenska pengar. Franska Röda Korset tillsatte föreståndare och personal.⁶⁶

Även hjälpkommittén för Leningrads barn satsade på barnhem. Våren 1944, när belägringen hade upphört, beslutade kommittén att inrätta

62. *Våra Spanien-barn: En kortfattad redogörelse för Svenska hjälpkommitténs för Spanien verksamhet på barnhjälpens område under tiden 9 oktober till 1 november 1938* (Stockholm 1938) s.7.

63. Texten har rubriken ”Måste Kvinnokommitténs spanska barnhem stängas?” SE S-HS L94:262, KB.

64. Verksamheten vid ett av barnhemmen har skildrats av Magnhild Olsson som var föreståndarinna från juni 1937 till september 1938. Magnhild Olsson, ”Dagbok från vistelsen i Spanien under inbördeskriget m.m. efter hemkomsten”, *Arkiv i Norrland* 9 (1991).

65. Forssius (1999) s. 51.

66. Årsberättelse 1944, Kommittén för Frankrikes barn. I privat ägo.

I Denia nära Medelhavet fanns ett av Kvinnokommitténs spanska barnhem. Den svenska flaggan som syns på taket var en viktig markör för att visa varifrån hjälpen kom. Flaggans betydelse framgår också av följande citat som är hämtat från den dagbok som Magnhild Olsson som under cirka ett års tid var föreståndarinna för barnhemmet skrev. "För många av barnen tycks Sverige ha blivit ett sagoland. Det är förvånansvärt vilken stor plats svenska flaggan får i deras teckningar. Vare sig de rita hus, båtar eller flygmaskiner förse de dem gärna med en svensk flagga." Magnhild Olsson, "Dagbok från vistelsen i Spanien under inbördeskriget m m efter hemkomsten," Arkiv i Norrland 9 (1991) s. 77. Foto: Magnhild Olssons personarkiv, vol. 5, Härnösands landsarkiv. Fotograf okänd.

ett barnhem i Leningrad. Barnhemmet skulle överlämnas som gåva till den ryska ambassadören i Sverige, Alexandra Kollontay, och bära hennes namn.⁶⁷ En skrivelse från centralkommittén visar att man föredrog konstanter framför kläder i insamlingarna, och att det fanns förhoppningar om att kunna finansiera fler barnhem.⁶⁸ Men detta var inte en ståndpunkt som delades av alla. Av ett brev från lokalavdelningen i Göteborg framgår att de menade att medicinhjälp var viktigare för tillfället och att andra planer därför borde skjutas upp.⁶⁹

67. Korrespondens 1943–1944 (A–G), volym 1, CHFLB, ARAB.

68. Skrivelse daterad 14/4 1944, volym 3, CHFLB, ARAB.

69. Brev daterat 16/4 1944, volym 3, CHFLB, ARAB.

Vi kan konstatera att alla fyra kommittéer inrättade barnhem i andra länder. I Sverige fanns i samtiden en växande kritik mot institutioner men barnhem visade sig vara en genomförbar insats. Att driva barnhem var ett stort åtagande jämfört med hjälpsändningar, men det var en synlig insats. Egna barnhem var något att samlas kring, man kunde behålla kontrollen över hur insamlade medel användes och det gav möjligheter att påverka verksamheten. Barnhem kunde även visas upp för journalister och besökare och synliggjorde givarna, vilket Janfelt menar var en viktig aspekt i hjälparbete.⁷⁰

Flera tidigare studier har betonat att internationell barnhjälp förmedlade det hjälpande landets värderingar.⁷¹ Här är detta inte så tydligt. Materialet tyder på att de svenska kommittéerna värnade spanska respektive franska värderingar och spansk respektive fransk kultur men det krävs mer detaljerade studier om vardagslivet på barnhemmen för att dra bestämda slutsatser.

Hur resurser och hjälpvilja mobiliserades

För att bedriva hjälparbete behövs både organisation och pengar, vilket kräver förmåga att attrahera och mobilisera människor. Källmaterialet visar på likheter mellan flera kommittéers sätt att arbeta: utskick, insamling genom listor och offentliga tillställningar. Det påminner även om hur filantropiska föreningar tidigare samlat pengar till sociala projekt. Men de enskilda kommittéerna utvecklade även egna arbetssätt som hörde samman med respektive kommittés kollektiva identitet.

Svenska hjälpkommitténs för Spanien organisation byggde på att lokala politiska (socialdemokratiska och kommunistiska) och fackliga föreningar samt deras medlemmar engagerade sig i solidaritet med spanska arbetare och bönder. De var också viktiga målgrupper när man mobiliserade till demonstrationer, bjöd in till möten eller ordnade andra aktiviteter för att sprida information, väcka opinion och samla in pengar.⁷² Även kommittén för Leningrads barn vände sig till dessa grupper, men hade inte samma självklara plats inom arbetar- och fackföreningsrörelsen. Det fanns en strävan efter att engagera personer utanför kommunistpartiet men det verkar ha varit svårt. När en facklig

70. Jfr Janfelt (1998) s. 71.

71. Janfelt (1998); Nehlin (2009); Sambells (2018).

72. Lundvik (1980) kapitel 5.

förbundsordförande hade accepterat att vara med i styrelsen, påpekade en styrelseledamot att det borde ”borga för att alla landets fackföreningar visar välvillighet mot insamlingen.”⁷³

Som första uppgift tog kommitténs arbetsutskott initiativ till vad som benämndes en ”särskild kommitté” för Stockholm, där Sonja Branting-Westerståhl blev ordförande. Hon var jurist, socialdemokrat och syster till Georg Branting som var ledande i Svenska hjälpkommittén för Spanien och var även själv aktiv vid den organisationens tillkomst. Av redogörelsen för verksamheten 1944–1945 framgår att en sådan särskild kommitté redan fanns i Göteborg (ordförande Ingrid Segerstedt Wiberg, liberal politiker och journalist). Även en kommitté för Värmland omtalas. Dessa ”särskilda” kommittéer arbetade självständigt och hade egen ekonomi. Flera kända kvinnor som var aktiva i freds-, flykting- och kvinnoorganisationer och som inte var direkt knutna till SKP deltog i arbetet.⁷⁴ Att skapa dessa kommittéer kan ha varit ett sätt att försöka bredda verksamheten och att öka aktiviteten i samlingsarbetet. Kända personers kontakter och nätverk kunde ha stor betydelse och bidra till ökad legitimitet i likhet med resonemanget om facklig representant i styrelsen.

Kvinnokommittén, som hade sin bas i olika kvinnoorganisationer och var organiserad i grupper på läns- och lokalnivå, vände sig främst till grupper utanför arbetarrörelsen. I arkivmaterialet finns en förteckning över namnen på ordförandena för 52 kvinnoorganisationer. Under särskilda rubriker står landshövdingkor och biskopinnor.⁷⁵ Landshövdingkor har under lång tid varit betydelsefulla för organiseringen av frivilligarbete kring barn. Janfelt nämner dem i samband med mottagandet av tyska och österrikiska barn efter första världskriget. De framträdde även som en viktig grupp i arbetet med de finska barnen under andra världskriget.⁷⁶ Man kan anta att det då fanns erfarenheter från hjälparbetet både vid tiden för första världskriget och under spanska inbördeskriget. Kommittén informerade även Sveriges kyrkoförsamlingar om sitt arbete och gjorde utskick till lasarett, Sveriges katolska kvinnors förbund, Sveriges småskolläraryrkesförbund och Sveriges folkskolläraryr-

73. Se t.ex. rapport (utan datum) från kommittén i Skelleftehamn, Korrespondens 1943–1944 A–G, volym 1; Skrivelse från Valborg Svensson d. 28/1 1944, volym 3, CHFLB, ARAB.

74. Redogörelse över Centrala hjälpkommitténs för Leningrads barn verksamhet 1944–1945 (1946) s. 1–2, 8.

75. SE S—HS L94:262, KB.

76. Janfelt (1998) s. 99; Sköld & Söderlind (2016).

neförbund. Genom lärare mobiliserade kommittén även barn.⁷⁷ Även Svenska hjälpkommittén för Spanien uppfattade kvinnor som en central grupp för att mobilisera hjälp till barn. En formulering i ett flygblad från Huddinges Spanienkommitté visar förväntningar på just kvinnor: ”Ingen svensk moder kan stå likgiltig inför barnens och de spanska mödrarnas lidande.”⁷⁸

Dagspress var en annan viktig kanal vars betydelse för hjälporganisationers arbete tidigare studier uppmärksammat.⁷⁹ Av de fyra kommittéerna satsade särskilt Spanienkommittéerna på pressen. Svenska hjälpkommittén, som jämfört med de tre andra kommittéerna var en stor organisation och inte enbart inriktad mot barn, hade en särskild informationstjänst som gjorde utskick till svenska massmedier varannan eller var tredje dag.⁸⁰ Kvinnokommittén, med en samlad kompetens av journalister och författare, hade ett nyhetsblad och arbetade liksom Svenska hjälpkommittén aktivt för att få ut nyheter i pressen som kunde sprida information om kommitténs arbete. Så här kunde det låta:

18 september 1939.

Herr Redaktör

Då vi förstått att Ni under dessa förhållanden har svårt att undvara medarbetare har vi tagit oss friheten att själva göra en intervju med Dr. Harald Nyström, som nyss hemkommit från Spanien. Vi bedja Eder vara av den godheten att publicera densamma.⁸¹

En översikt över verksamheten under 1939 anger att ett stort antal notiser, artiklar och intervjuer hade införts i tidningarna runt om i landet.⁸²

Irene Andersson, som har undersökt mobilisering av kvinnor som engagerade sig för fred åren 1914–1940 i olika temporära aktioner, fann att dessa kvinnliga fredsaktivister använde befintliga organisationer och personliga kontakter för att mobilisera engagemang.⁸³ Vi har i en tidi-

77. Lös sida utan datum; Verksamhetsberättelse 1/1 till 1/8 1938 s. 2, SE S-HS L94:262, KB; SvD 2/2 1937, s. 5.

78. Handlingar ang. lokala kommittéer och samlingsarbete 1936–1938, volym 3, SHfS, ARAB.

79. Sturfelt (2018); Sköld & Söderlind (2018).

80. Lundvik (1980) s. 84.

81. SE S-HS L94:262, KB.

82. Översikt över verksamheten under 1939, s. 3, SE S-HS L94:262, KB.

83. Jenny Andersson, *Kvinnor mot krig: Aktioner och nätverk för för fred 1914–1940* (Lund 2001) s. 103–105.

gare artikel pekat på den roll som befintliga föreningar och sammanlutningar hade när mottagandet av finska barn i Sverige organiserades.⁸⁴ Detta gällde alltså även tre kommittéer i denna studie. Kommittén för Frankrikes barn arbetade på ett annat sätt. Det fanns inga lokala grupper runt om i landet förutom en i Göteborg och en i Skåne och det finns inga uppgifter om regelbundna utskick till pressen. Däremot uppmärksammade *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* ofta kommitténs aktiviteter. Kanske hörde det samman med att statsministern var ordförande och att många kända personer ställde upp för kommittén (se nedan om evenemang och tillställningar).

Bössor, listor och brev

Pengar kom in på olika sätt. Bössinsamlingar på stan och insamlingslistor genererade pengar till och synliggjorde arbetet som bedrevs av såväl Kvinnokommittén (listor) som Svenska hjälpkommittén för Spanien och kommittén för Leningrads barn (bössor och listor). Listor där personer fick skriva sitt namn och hur mycket de var villiga att donera var vanligt bland det sena 1800-talets filantropiska föreningar. Listorna skapade ett gruptryck som uppmanade andra att skänka pengar. Kommittéernas listor cirkulerades genom de lokala grupperna, de lämnades på arbetsplatser och skickades till företag och andra organisationer. Även skolbarn som arbetade för Kvinnokommittén använde listor. Av en verksamhetsberättelse framgår att barnen gått runt med listor och själva antecknat sig för 10 respektive 25 öre.⁸⁵ Enskilda medlemmars personliga kontakter kunde vara viktiga. I samband med att Kvinnokommittén sänt ett upprop till större företag och industrier gjordes i Stockholm även personliga besök för att informera om insamlingen vilket visar att det inom kommittén fanns kvinnor med kontakter högt upp i företagen.⁸⁶

Kommittén för Frankrikes barn organiserade inga listinsamlingar, vilket var ett medvetet val.⁸⁷ Denna kommitté vände sig framför allt till exportindustrin där flera i styrelsen var väl förankrade. I december 1942 skickades ett hundratal brev till svenska industrier och företag som tidigare haft förbindelser med Frankrike. Kommittén bad om ekonomiskt

84. Sköld & Söderlind (2016) s. 42–44.

85. Verksamhetsberättelse 1/1 till 1/8 1938 s. 3f, SE S-HS L94:262, KB.

86. Jmf Therese Nordlund Edvinson, *En osynlig företagshistoria: Direktörshustrun i svenskt näringsliv* (Lund 2012) särskilt kapitel 7 och 8.

87. Protokoll 27/2 1942 §7, Kommittén för Frankrikes barn. I privat ägo.

stöd, antingen som ett engångs- eller återkommande bidrag. Kommitténs ordförande, statsminister Per Albin Hansson, och arbetsutskottets ordförande, presidenten i Kungliga kammarrätten Nils Quensel, understecknade brevet.⁸⁸ Utskicket gav resultat. En redogörelse från våren 1943 nämner ett antal företag och enskilda personer som skänkt större belopp. Det framgår även att flera personer, däribland statsministern, lovat månatliga bidrag.⁸⁹ En intressant aspekt är att kommittén ansåg att företagen behövde lockas med något, medan insamlingar annars utmärktes av vädjanden om medkänsla och/eller solidaritet.⁹⁰ Kommittén för Frankrikes barn planerade därför att återuppliva den tidskrift som Svenska handelskammaren i Paris under många år gett ut men som sedan våren 1940 legat nere. Den var ett viktigt organ för svenska företags exponering mot den franska marknaden. Man tänkte sig alltså att exportindustrin skulle vara villig att bidra mot att företagen återigen fick publicitet i Frankrike. Det skulle, enligt protokollet, vara "ett utbyte som kan värdesättas ekonomiskt." Annonsintäkterna skulle tillfalla kommittén. Enligt protokollet skulle politisk "anstrykning" undvikas.⁹¹

Även kommittén för Leningrads barn redovisade bidrag från flera företag, men företagen var bara några av många bidragsgivare. Däremot utgjorde företagspengarna en ansevärd del av det som samlades in. Svenska Kullager skänkte 50 000 kronor och Electrolux 10 000 kronor.⁹² Pengarna förmedlades genom Rädda Barnen. Varför framgår inte. Företagen bör ändå ha varit medvetna om att de gav pengar till Leningrads barn eftersom namn och summor redovisas. Flera svenska företag hade tidigare haft verksamhet i Sovjetunionen och man kan anta att landet som en potentiell marknad för svensk industri bör ha haft betydelse liksom att inställningen till Sovjetunionen vid krigsslutet var ganska positiv. Att svensk biståndspolitik under efterkrigstiden harmoniserade med svensk handels- och näringspolitik och till viss del även med exportindustrins

88. Brev daterat 16/12 1942, Avskrift, Kommittén för Frankrikes barn I privat ägo.

89. Redogörelse för den av kommittén "För Frankrikes barn" ordnade hjälpverksamheten i Frankrike. Utan datum men sannolikt våren 1943, eftersom texten uppger att de två nya barnhemmen (som öppnades 1943) ska öppna senare under året, Kommittén för Frankrikes barn. I privat ägo.

90. Sköld & Söderlind (2016).

91. Protokoll 27/2 1942, §7, Kommittén för Frankrikes barn. I privat ägo.

92. *Redogörelse över Centrala hjälpkommitténs för Leningrads barn verksamhet 1944–1945* (1946) s. 4, 8.

intressen har betonats i flera studier.⁹³ Här kan vi visa att svensk industri var involverad i det internationella hjälparbetet för barn redan under andra världskriget.

Fadderskap och fadderbarn

Ett exempel på hur kollektiva insatser mobiliserades är hur Svenska hjälpkommittén för Spanien organiserade finansieringen av barnhemmen. De använde fadderskap för att generera resurser på ett sätt som vi inte har kunnat identifiera i de andra kommittéerna. Visserligen hade makarna Aschberg gratis upplåtit Château de la Brévière som barnhem, men för att driva de andra barnhemmen behövdes pengar till hyra samt medel till löner, mat, kläder med mera. En lösning blev en organisation kring fadderbarn som innebar att personer i Sverige förband sig att under en bestämd tid betala för ett visst barn. Det kunde vara ett individuellt engagemang, men många fackklubbar, personalgrupper eller SSU-klubbar ansvarade tillsammans. Det förekom även att lokalt och regionalt förankrade Spanienkommittéer ansvarade för ett specifikt barnhem.⁹⁴ Att fadderverksamhet ofta var ett gemensamt åtagande och även skapade en mer personlig kontakt var två faktorer som kan ha haft betydelse för uthålligheten.

Att få fram kläder: sygrupper med dubbla uppgifter

I hjälpkommittén för Leningrads barn fanns, vid sidan av penninginsamling, ett starkt fokus på att sy, sticka och virka barnkläder som sedan skickades till Leningrad. Även kvinnor inom Svenska hjälpkommittén sydde kläder men inte i samma omfattning, och vi har inte sett att handarbete var en uttalad strategi för mobilisering i någon av de andra kommittéerna.⁹⁵ För hjälpkommittén för Leningrads barn arbetade i mars 1944 hela 175 kommittéer runt om i landet med detta.⁹⁶ För pengar och kuponger (vissa varor var ransonerade) köptes tyg och garn som de lokala grupperna sydde och stickade barnkläder av. Arbetet hade börjat i

93. Nikolas Glover, "Framtidsmarknader: Svensk ekonomisk diplomati i Afrika och Asien under avkoloniseringsens era", *Historisk tidskrift* 138:4 (2018) s. 649–677; Annika Berg, Urban Lundberg & Mattias Tydén, *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975* (Stockholm 2021) s. 52, 87–102.

94. *Våra Spanien-barn* (1938) s. 9

95. Se t.ex. *MB* 1/1937 s. 29; 2/1937 s. 9; 3/1937 s. 2.

96. Verksamhetsrapport daterad 28/3 1944, volym 3, CHFLB, ARAB.

SKP:s regi och cirklarna hade en dubbel uppgift. Dels skulle cirklarna producera kläder till barn i Leningrad, dels skulle de värva nya medlemmar till SKP. Även efter bildandet av den nya kommittén, som alltså inte var underställd SKP, begärde SKP uppgifter som hur många av deltagarna som inte tillhörde SKP, hur många som värvades till partiet och hur partiets syn på aktuella frågor "bibringades" deltagarna.⁹⁷ Sy-cirklarna var således inte enbart ett sätt att hjälpa barn, utan även en politisk värvningskampanj. Inrikespolitiskt fungerade hjälparbetet som en möjlighet för SKP att föra fram sin linje i olika frågor.

Evenemang och tillställningar

Alla kommittéer använde kända personer som författare, konstnärer, sångare och skådespelare i opinionsarbetet. En del medverkade vid möten och evenemang. Andra skänkte sitt gage, avstod från betalning, lämnade verk till försäljning eller gjorde stöduttalanden. Många inom kultursektorn stödde Svenska hjälpkommittén.⁹⁸ Det gällde även Kommittén för Frankrikes barn som erhöll intäkter från teaterföreställningar, operaföreställningar, dansuppvisningar och konserter.⁹⁹ Franska artister som Maurice Chevalier och Josephine Baker bidrog till denna kommitté i samband med föreställningar i Sverige.¹⁰⁰ Försäljning av konst var en annan inkomstkälla. Våren 1943 ordnades en utställning där intäkterna av försäljningen skulle tillfalla Kommittén för Frankrikes barn. 250 konstnärer hade skänkt tavlor, däribland många av samtidens ledande svenska konstnärer,¹⁰¹ vilket Otte Sköld, professor och från 1941 direktör vid Konsthögskolan, enligt *Svenska Dagbladet* beskrev som en "liten avbetalning" på en stor tacksamhetsskuld.¹⁰² Exportindustrin väntades ge om den erhöll något i gengäld, men för konstnärerna handlade det om något som de redan fått – kunskap och inspiration av Frankrike som kulturnation.¹⁰³

Kommittén för Leningrads barn redovisade endast enstaka större tillställningar, däribland en utställning i Stockholm med barnkläder från

97. Rapporter över insaml. för Leningrads barn 1944, volym 2, CHfLB, ARAB.

98. *Spanienhjälpen* (1938) s. 45–46.

99. T.ex. *SvD* 13/9 1944 s. 1; *SvD* 22/9 1944 s. 18; *SvD* 19/9 1944 s. 16.

100. *SvD* 9/2 1945 s. 3; *SvD* 7/9 1946 s. 9.

101. *SvD* 3/4 1943.

102. *SvD* 27/3 1943 s. 18.

103. *DN* 7/2 1943 s. 13; *SvD* 27/3 1943 s. 8.

cirklarna.¹⁰⁴ Även lokalt ordnades utställningar i till exempel Folkets Hus eller hos affärsinnehavare. Utställningarna synliggjorde Leningrads barns behov av kläder samtidigt som den egna insatsen lyftes fram. En utställning kunde även locka nya personer till cirklarna.¹⁰⁵

När krigen tagit slut

Kommittéerna hade startats för att hjälpa barn från ett visst land som befann sig i krig. När krigen upphörde krävdes nya ställningstaganden. Många spanska barn som i Frankrike hade vistats på Svenska hjälpkommitténs barnhem återvände till Spanien. Efter andra världskrigets slut fortsatte kommittén viss barnhemsverksamhet i Frankrike men då i samarbete med Rädda Barnen.¹⁰⁶

Kommittén för Frankrikes barn upplöstes 1948. Kommittén hade samarbetat med franska Röda Korset, men svenska Rädda Barnen övertog barnhemmen.¹⁰⁷ Rädda Barnen hade genom samarbete med den svenska regeringen vid mitten av 1940-talet fått ett mer övergripande ansvar för internationella barnfrågor, vilket kan förklara organisationens framträdande roll i dessa tillfälliga länderkommittéer.¹⁰⁸ Även kommittén för Leningrads barn hade samverkat med Rädda Barnen.

Kvinnokommittén hade planerat att överlämna barnhemmen till spanska aktörer, men svårigheter bidrog till att de i stället stängdes sommaren 1939.¹⁰⁹ Kommitténs erfarenheter skulle dock snart komma att användas i ett annat sammanhang. När spanska inbördeskriget var slut var det ett annat krig som engagerade många i Sverige, nämligen Sovjetunionens angrepp på Finland i november 1939. Flera från Kvinnokommittén ingick i styrelsen för Centrala Finlandshjälpen. Det fanns förslag om att Kvinnokommittén skulle gå upp i Centrala Finlandshjälpen och kommittén fick förfrågningar från denna organisation om att hjälpa till med penninginsamlingar via skolor, ett arbete som kommittén beskri-

104. Redogörelse över Centrala hjälpkommitténs för Leningrads barn verksamhet 1944–1945 (1946) s. 2.

105. Rapport u. datum från Skelleftehamn, volym 3; Rapport från Arvidsjaur, volym 2; Rapport från Karlskoga, volym 1, CKFLB, ARAB

106. År 1950 undertecknade t.ex. Rädda Barnen och SHFS gemensamt ansökningar till Svenska Europahjälpen om medel för barnhem (dokument d. 1/2 1950), volym 29, Georg Brantings arkiv, ARAB.

107. *SvD* 16/8 1948 s. 16.

108. Nehlin (2009) s. 73, 79.

109. Kort översikt över Kvinnokommitténs för Spaniens barn verksamhet 1/1–30/11 1939, SE S-HS L94:262, KB.

vit som framgångsrikt.¹¹⁰ När Kvinnokommittén i december diskuterade hur den skulle fortsätta – som en del av Centrala Finlandshjälpen eller vara en vilande organisation – fanns olika uppfattningar. Beslutet blev att kommittén som organisation inte skulle arbeta med hjälp till Finland men att enskilda personer "kunde ställa sina krafter till förfogande". Kvinnokommittén för Spaniens barn skulle tillsvidare vara "latent".¹¹¹

Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn fattade beslut i mars 1945 att arbetet skulle avslutas. Kvarvarande medel skulle användes till medicinsk utrustning till Leningrad och det som sedan återstod skänktes till "annan barnverksamhet." Det dröjde dock ett år innan organisationen helt upphörde.¹¹²

Avslutande diskussion

Det stora engagemanget för finska barn under andra världskriget, då cirka 70 000 barn togs emot i Sverige, är i dag väl känt genom både forskning och självbiografiska berättelser. Hjälp till länder i Norden har också lyfts fram som utmärkande för svenska hjälpinsatser under andra världskriget.¹¹³ Men genom att granska kommittéer som arbetade för krigsutsatta barn i andra länder kan en mer komplex bild av svenska hjälpinsatser under 1930- och 1940-talen ges. Engagemanget för andra länders barn gällde inte enbart grannländer utan även länder långt ifrån Sverige.

En av de kommittéer som vi granskat, Kommittén för Frankrikes barn, har i stort sett varit helt okänd trots att Sveriges statsminister var ordförande. Vår studie visar också att Kvinnokommittén för Spaniens barn kan vara en viktig pusselbit för att förstå den snabba mobilisering som skedde för Finlands barn. Maja Sandler, ledande inom kommittén, var en av initiativtagarna till Centrala Finlandshjälpen som bildades när Kvinnokommittén avslutat sitt arbete och man kan anta att hennes erfarenheter från denna kommitté då kom väl till pass. Existerande organisationer var i några fall grunden för nya organisationer som riktade in sig på samma grupper av barn, som Centrala hjälpkommittén

110. Pressmeddelande utan datum, "Kvinnokommittén arbetar ännu för de spanska flyktingbarnen". Sveriges småskolläraförbund (SSLF), Ö:31, Olika utomstående organisationer 1926–1943, TAM-Arkiv.

111. Protokoll 15/12 1939, SE S-HS L94:262, KB.

112. Redogörelse över Centrala hjälpkommitténs för Leningrads barn verksamhet 1944–1945 (1946) s. s. 3, 8.

113. Mikael Byström, *En broder, gäst och parasit: Uppfattningar och föreställningar om utlänningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947* (Stockholm 2006).

för Leningrads barn. Men vår studie ger alltså även exempel på att nya kommittéer kunde bygga vidare på kommittéer som arbetat med hjälp till helt andra länders barn. Detta visar att olika kommittéers arbete kan hänga samman med varandra, vilket motiverar att de bör studeras samfällt. I det avseendet skiljer sig vår studie från tidigare undersökningar som ofta haft fokus på en organisation och/eller en viss grupp av barn.

Utrikespolitiska överväganden med anledning av spanska inbördeskriget ledde till att Svenska hjälpkommittén för Spanien och Kvinno-kommittén för Spaniens barn grundades. För Svenska hjälpkommittén var det ett uttalat syfte att stötta den spanska regeringssidan – mot fascism och för demokrati – i strid med vad den svenska regeringen gjorde officiellt. Kommittén är ett tydligt exempel på att ideologiska ställningstaganden kunde motivera räddandet av barn. Kvinnokommit-tén valde däremot inte sida i inbördeskriget, vilket exempelvis manifi-sterades genom att man öppnade barnhem för båda stridande parter s barn. Men, som Malkki menar, bakom ett sådant beslut fanns också politiska överväganden.¹¹⁴ Att verka för neutralitet blev för denna kommitté ett sätt att både rädda barn och markera hur Sverige kunde agera utrikespolitiskt.

Personer med starka personliga band till landet och nära förbindelser med exportindustrin tog initiativ till Kommittén för Frankrikes barn. Kommittén vände sig särskilt till företag som tidigare gjort affärer med Frankrike. Strategin var att locka dem med något som skulle kunna ha en positiv inverkan på deras affärsmöjligheter där. Detta är ett exempel på att landet, vid sidan av barnen, sannolikt hade stor betydelse för många av bidragsgivarna. Det handlade om handelspolitiska överväganden vil- ket kan förklara att Per Albin Hansson accepterade att bli ordförande. Handelspolitik uppfattades som något annat än solidaritetspolitik. Lan- dets betydelse för att människor skulle vilja bidra framträdde även i hur konstnärer motiverade sitt stöd till Kommittén för Frankrikes barn: att det handlade om en tacksamhetsskuld till Frankrike som kulturland.

I Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn fanns förutom beto- ningen på hjälp till barn och solidaritet med Sovjetunionens kamp mot nazismen även en inrikespolitisk agenda. Inom kommittén hade många

114. Malkki (2015) s. 200.

en nära anknytning till Sveriges kommunistiska parti och arbetet för Leningrads barn innebar försök att värva medlemmar till partiet.

Tidigare forskning har tagit upp den betydelse som redan existerande föreningar kunde ha för en ny organisations möjligheter att mobilisera för stöd. Svenska hjälpkommittén för Spanien, Kvinnokommittén och kommittén för Leningrads barn byggde alla på redan befintliga organisationer där de hade sin bas som påverkade hur de arbetade. Lite förenklat kan man beskriva det som att de tre kommittéerna organiserades så att många kunde bidra både med arbete och pengar. Lokalgrupper skötte bössinsamlingar och insamlingar med listor, ibland i samband med evenemang. Sygrupperna som arbetade för Leningrads barn kan karakteriseras som individuella insatser inom en kollektiv ram och Svenska hjälpkommitténs fadderbarnssystem byggde på att en grupp eller förening gjorde ett gemensamt åtagande där alla bidrog. För alla tre kommittéerna var kvinnor viktiga, både som deltagare i arbetet och som målgrupp. Det är ett exempel på att kvinnor både engagerat sig och förväntats engagera sig för barn. Kommittén för Frankrikes barn arbetade på ett annat sätt, vilket understryker hur viktigt det är att följa flera kommittéer som verkade samtidigt. Denna kommitté hade inga lokalavdelningar, använde inte insamlingslistor och identifierade företag inom exportindustrin som gjort affärer i Frankrike som sin centrala grupp för att mobilisera resurser.

Att arbeta för barn har ofta beskrivits som politiskt neutralt men vår studie visar att mer eller mindre uttalade politiska ambitioner avspeglade sig både i vilka länders barn som blev föremål för engagemang och hur arbetet bedrevs. Det kunde gälla såväl utrikespolitik som inrikespolitik och handelspolitik. Resultatet knyter därmed an till vad tidigare forskning pekat på: att hjälp till barn kunde vara mer politiserat än vad det utgav sig för att vara. Vår studie synliggör dessutom att kommittéer genom att vara inriktade mot specifika länder gav möjligheter att driva frågor som inte var direkt relaterade till barn, och att personer som inte i första hand var intresserade av barns situation men hade någon relation till och/eller intresse för landet kunde mobiliseras att bidra.

Trots att de insatser som de fyra kommittéerna planerade skilde sig åt kan vi konstatera att de slutligen blev ganska likartade – alla inrättade barnhem i andra länder. Men det är samtidigt viktigt att understryka att barnkommittéerna inte utgjorde någon enhetlig social rörelse – de kun-

de ha helt olika politiska mål och ideologiska ambitioner. Däremot var de alla del av en större rörelse av frivilliga hjälporganisationer som tillsammans fick betydelse för en framväxande statlig politik. Deras insatser tvingade det offentliga Sverige att fatta beslut kring det internationella hjälparbetet. Det var till exempel staten som beviljade tillstånd att ta emot utländska barn. Barnkommittéerna har också påverkat organisationer som senare verkat för barn vid sidan av den statliga politiken men med hjälp av offentliga bidrag. Barnhem och fadderskap är till exempel alltjämt vanliga hjälpinsatser att samlas kring. Barn är och har varit ett viktigt incitament för internationellt engagemang.

“We must save the children”: Swedish relief committees helping war children abroad in the 1930s and 1940s

In the first decades of the twentieth century, there were numerous relief actions directed at children exposed to war. Many were carried out by international organisations such as the Red Cross and Save the Children, while in some countries, Sweden among them, temporary voluntary organisations were set up to help children from specific countries or groups. This article examines such initiatives.

Efforts to save children are often understood as non-political, as a commitment to innocent children is perceived as an act of humanity. The present article, however, problematises the nominally neutral character of relief actions by looking at how political and ideological strategies and ambitions were expressed in some of the Swedish relief committees' work.

Drawing on archival material from four organisations – the Swedish Relief Committee for Spain, the Women's Committee for the Children of Spain, the Committee for the Children of France, and the Central Relief Committee for the Children of Leningrad – each representing a different political orientation, the article demonstrates their different ways of organising relief actions that ran concurrently and how the committees pursued child relief actions. Some committees were associated with existing organisations, such as trade unions, women's associations, and political parties; the Committee for the Children of France's connections, however, were with the export industry and the cultural sphere. All the committees had their own objectives and plans, but in the end their solutions were similar: they

all invested in children's homes. In fact, the four committees operated more than twenty children's homes abroad.

The committees shared a focus on war children, but each had its own political stance. Some saw political positioning as a way to save children, others felt that political neutrality would serve them better. The article shows that relief actions were not always guided by notions of what was best for children, but by Swedish interests in trade, foreign policy, and mobilisation for domestic policy.

Keywords: international relief actions, 1930s and 1940s, war children, children's homes, NGOs, foreign aid, neutrality